

УДК 821.161.2-93:[502/504+82-343]
DOI <https://doi.org/10.32782/bsps-2024.5.7>

ЕКОЛОГІЧНА КАЗКА В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА: ТИПОЛОГІЯ, ФУНКЦІЇ

Віталіна Кизилова

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри початкової освіти
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, Україна
orcid.org/0000-0002-2637-0320
e-mail: kyzylovavitalina@ukr.net

Анотація. У статті розглянуто динаміку екологічної проблематики в українській авторській казці новітнього періоду. Наголошено на актуальності питання, що пов'язано із сучасною екологічною ситуацією у світі, важливістю формування екологічної компетентності дитини шляхом розвитку ціннісних орієнтацій і природоохоронної практики. Схарактеризовано новітні літературознавчі студії з означеного питання, шлях входження екологічної проблематики в українську літературу для юного читача. Відзначено, що в авторській казці вона здебільшого реалізована в межах групи казок на природознавчу тему. Її витoki – казкові твори І. Франка, Б. Грінченка, М. Коцюбинського. Виявлено, що казки ХХ ст. (О. Іваненко, В. Сухомлинський, О. Зима, О. Буцень, Д. Чередниченко, В. Нестайко) сприяють пізнанню дітьми закономірностей розвитку природи, стимулюють до самостійних спостережень за її подіями й фактами; у них виразно проступає пропедевтично-дидактичний аспект. Звернено увагу на те, що в українській авторській казці ХХІ ст. послаблений дидактизм і моралізаторство, а засоби казкової поетики підпорядковані формуванню екологічного світогляду, розвитку базових екологічних знань юних читачів. З метою ілюстрації типологічних особливостей і функцій казкового тексту проаналізовано твори Валерія Шевчука, Катерини Міхаліциної, Юлії Смаль, Івана Андруссяка, Катерини Єгорушкіної, Ольги Купріян. Виявлено, що функційні можливості авторської казки розширюються з огляду на її жанрові різновиди. У них представлено пізнавально-розвивальну (засвоєння знань про природу, взаємодію людини і природи), ілюстративно-естетичну (зображення природних явищ, краси флори й фауни), розважальну (захопливі пригоди казкових персонажів), комунікативну (ініціювання діалогу щодо проблем погіршення стану навколишнього середовища, усвідомлення власної причетності до екологічних проблем), виховну (формування й розвиток шанобливого ставлення до природи, навичок екологічно доцільної поведінки) функції.

Ключові слова: література для дітей і юнацтва, авторська казка, екологічна компетентність, екологічна проблематика, тема, типологія й функції художнього твору.

THE ECOLOGICAL FAIRY TALE IN THE SYSTEM OF UKRAINIAN LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH: TYPOLOGY AND FUNCTIONS

Vitalina Kyzylova

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Primary Education,
PI "Luhansk Taras Shevchenko national university",
Ivana Banka Str., 3, Poltava, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2637-0320
e-mail: kyzylovavitalina@ukr.net

Abstract. The article deals with the dynamics of environmental issues in Ukrainian fairy tales of the modern period. The author emphasises the relevance of the issue due to the current environmental situation in the world, the importance of forming children's environmental competence through the development of value orientations and environmental practices. The latest literary studies on this issue and the way in which environmental issues have been introduced into Ukrainian literature for young readers are described. It is noted that in the author's fairy tale it is mostly realised within the group of fairy tales on natural history. Its origins are in the fairy tales by I. Franko, B. Hrinchenko, M. Kotsiubynskyi. It has been found that fairy tales

of the XX century (O. Ivanenko, V. Sukhomlynskyi, O. Zyma, O. Butsen, D. Cherednychenko, V. Nestaiko) contribute to children's knowledge of the laws of nature development, stimulate independent observations of its events and facts; they clearly show a propaedeutic and didactic aspect. It is noted that in the Ukrainian author's fairy tale of the XXI century, didacticism and moralising are weakened, and the means of fairy tale poetics are subordinated to the formation of an ecological outlook, the development of basic ecological knowledge of young readers. In order to illustrate the typological features and functions of the fairy tale text, the works of Valerii Shevchuk, Kateryna Mikhalitsyna, Yuliia Smal, Ivan Andrusiak, Kateryna Yehorushkina, Olha Kupriian are analysed. It is revealed that the functional possibilities of the author's fairy tale are expanded in view of its genre varieties. They include cognitive and developmental (acquisition of knowledge about nature, interaction between humans and nature), illustrative and aesthetic (depiction of natural phenomena, beauty of flora and fauna), entertaining (exciting adventures of fairy tale characters), communicative (initiation of a dialogue on environmental degradation, awareness of one's own involvement in environmental problems), and educational (formation and development of a respectful attitude to nature, skills of environmentally appropriate behaviour) functions.

Key words: literature for children and youth, author's fairy tale, environmental competence, environmental issues, theme, typology and functions of a work of fiction.

Одним із найбільш важливих завдань усіх освітніх ланок в Україні сьогодні є формування екологічної компетентності громадян, що врегульовано низкою законодавчих документів нашої держави, проголошено деклараціями ООН. Процес формування екологічної компетентності дитини враховано в державних освітніх документах [1; 2]. Екологічна освіта спрямована на формування системних наукових і практичних екологічних знань про довкілля, умінь і навичок екологічної діяльності й формування основ екологічної культури [3, с. 7] є важливим складником гармонійного, екологічно безпечного розвитку.

Посилення уваги світової спільноти до екологічних проблем пов'язано із сучасною екологічною ситуацією, що в епоху глобалізації й тотального наступу на людину техногенних катастроф як ніколи загострила негативні моменти взаємодії людини з природою: нагромаджено помилки у ставленні до довкілля, ігноруються очевидні сигнали природи про шкідливість і непередбачуваність недалекоглядних дій [4].

Аналіз сучасних наукових досліджень з проблем екологічної культури, екологічної компетентності (Г. Беленька, Н. Глухова, Н. Горопаха, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій, О. Половіна, Н. Яришева й ін.) переконливо свідчать, що становлення екологічного світогляду відбувається поступово протягом життя людини, утім його основи закладаються в період дошкільного й молодшого шкільного дитинства [5, с. 2]. На думку науковців, значний потенціал щодо забезпечення відповідального ставлення до навко-

лишнього соціально-природного середовища й екологічно доцільного способу життя мають твори художньої літератури екологічної проблематики.

Еколітература – література про довкілля, у якій не лише зображено природу, а й порушено екологічні питання [6]. Скот Словік виокремлює такі *категорії* еколітератури: *ecofiction* – прозова художня література про довкілля; *ecopoetry* – екопоезія; *nonfiction nature writing* – документальна література про природу [7].

О. Вертиполох наголошує, що для інтерпретації художніх текстів екологічної спрямованості використовують поняття «література про навколишнє середовище» («environmental literature»), «екологічна література» («ecological literature») і «документальна література про природу» («nature writing»). У них представлено глобальні екологічні проблеми, художньо осмислено зв'язки людини й природи, вплив людства на навколишнє середовище й навпаки, зміну уявлень людини про довкілля [8].

М. Ткачук виділяє чотири питання екоцентричного дискурсу в українській літературі, що формують концепцію природи як важливого складника життя: *загальносвітоглядні* (тісно пов'язані з уявленнями про місце людини у світі); *внутрішньолітературні* (передбачають зображення природи в художньому творі як способу вираження емоційно-духовного багатства внутрішнього світу людини); *морально-естетичні* (зобов'язують митця слова правдиво й об'єктивно аналізувати уявлення соціуму та його ставлення до різних феноменів довкілля); *практично-ціннісні* (співвідносяться з багатовіковим досвідом

і конкретними формами господарсько-побутової поведінки людини в природі) [4].

Питання захисту довкілля представлено в літературі для дітей. Вона пропагує гуманне ставлення до природи, спонукає до життя в гармонії з навколишнім середовищем. Останніми роками в Україні з'явилося багато книг (здебільшого перекладних) екологічної проблематики: фентезі «Тобі Лолнесс» Тімоте де Фомбеля, дія якого відбувається в межах одного дерева й торкається бездумного винищення його мешканцями своєї екосистеми; «Айван, великий і неповторний» Кетрін Еплгейт заострює питання жорстокого поводження з тваринами в цирку; «Врятуй тварин» Патріка Джорджа говорить про те, звідки беруться матеріали для деяких аксесуарів і в яких умовах живуть тварини, яких ми споглядаємо в цирку; «Мій друг кит» Бенджі Девіса осмислює проблему життя тварин у чужому для них середовищі (дельфінарії, зоопарки); «Дикий робот» Пітера Брауна репрезентує гармонійний світ природи, який робот не пристосовує до своїх потреб, а під який сам учиться пристосовуватися; «Шпилька, пташка і Я» Еллен Карлсон учить оберегати і свій мікросвіт дружніх почуттів, і маленьку екосистему, у якій живуть люди; «Опікуни для жирафа» Оксани Луцкевської порушує тему відповідальності за тварин; «Справжні монстри – загроза для планети» Марі Г. Роде в доступній формі розповідає дитині про виклики й загрози, що стоять перед людством; «Як допомогти їжачкові та захистити полярного ведмеда» Джес Френч розказує про те, як важливо захищати тварин і їхні середовища існування.

Екологічні аспекти в українській літературі для дітей і юнацтва досліджено в дисертації Ю. Куманської [9]. Науковиця простежила зміну ідейно-тематичного ракурсу від теми природи до екологічних аспектів у літературі для дітей; досліджено особливості художньої, проблемно-тематичної реалізації екологічних аспектів у прозі З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка.

Осібне місце в літературі для дітей посідає авторська казка. Як науковий факт вона різноаспектно простудійована в працях вітчизняних науковців: О. Гарачковською, О. Горбонос, Т. Качак, В. Кизиловою, Г. Сабат, Н. Тихолоз, О. Цалаповою, Ю. Ярмишем. Твори цього жанру на тему

природи знайомлять молодших читачів із життям флори й фауни; водночас вони несуть багато цікавої пізнавальної інформації, аналізують широку палітру почуттів, спонукають до осмислення навколишнього світу, мають естетичний вплив. Екологічні проблеми, репрезентовані в новітніх текстах цього жанру, специфіка їх інтерпретації, жанрово-стильові особливості допоки не ставали об'єктом наукової уваги.

Мета статті – окреслити типологічні особливості української новітньої авторської екологічної казки, її динаміку, функції як явища художньої літератури.

Об'єкт дослідження – казки І. Андрусяка, Юлії Смаль, К. Єгорушкіної, О. Купріяна, К. Міхаліциної.

Предмет дослідження – специфіка репрезентації екологічної проблематики в українській авторській казці.

Авторська казка на природознавчу/анімалістичну теми має чимало спільних рис, що сягають її становлення в українській літературі для дітей: вона ще творами І. Франка, Б. Грінченка, М. Коцюбинського поетично відтворювала образи природи, репрезентувала відомості про поведінку тварин, зміни пір року. Пізнавально-розвивальна (засвоєння природознавчих знань: знайомство із видовою різноманітністю флори й фауни України й інших країн, особливостями ландшафту рідного краю, міграцією птахів, харчовими звичками різних тварин тощо) й ілюстративно-естетична (поетичне відтворення образу природи отримання задоволення, насолоди від зображеної митцем краси флори й фауни) функції стали доміантними й у творах О. Іваненко («Лісові казки»), В. Сухомлинського («Квітка сонця»), О. Зими («Казки Дивогляда»), О. Буценя («Солодкий дощ»), Д. Чередниченка («Мандри жолудя»), що, поза сумнівом, сприяє пізнанню дітьми закономірностей розвитку природи, стимулює їх до самостійних спостережень за її подіями й фактами. Завдяки перенесенню позитивної чи негативної поведінки тварин і рослин, героїв казок, у площину людських стосунків у творах ХХ ст. виразно проступає пропедевтично-дидактичний аспект.

Діалог автора й читача щодо явищ природи в авторській казці взаємозалежний особливим типом естетичних суб'єкт-об'єктних відносин, своєрідністю авторського образного

мислення, що реалізується набором формозмістових категорій, надиктованих тим чи тим функційно-тематичним різновидом жанру [10, с. 102]. Розвиток літературної казкової системи свідчить про розширення проблемно-тематичних обріїв творів, з'яву нових тенденцій казкотворення, зумовлених прагненням осмислення проблем погіршення стану навколишнього середовища в сучасному світі. Тому посиленої ваги щодалі стала набувати екологічна проблематика (гармонійне співіснування людини та природи, збереження природи для нащадків, хижацьке природо-користування). За слушним зауваженням Ю. Куманської, вимогою новітнього часу є те, що в текстах, орієнтованих для наймолодших читачів, осмислюються проблеми формування екологічної свідомості, адже в дитячому віці художня форма, образність є запорукою органічного сприйняття ідеї [9, с. 42].

Одним із перших про екологічні проблеми в казкових творах із дітьми заговорив В. Нестайко («Незвичайні пригоди у лісовій школі», «Незнайомка з країни Сонячних зайчиків» тощо). Він відкрито закликає берегти природу, дбайливо ставитися до її ресурсів, що відзначено в монографії [11, с. 122–123].

Про екологічні проблеми діалогізує з юним читачем Вал. Шевчук у філософській казці «Місто без квітів». Твір сюжетно моделює протест сучасного людства проти спричинених техногенним «прогресом» руйнацій природного середовища. Письменник не вдається до прямих нарікань на з'яву мегаполісів, хоч веде мову про камінне місто, зовсім позбавлене зелені. Невипадково в ньому «у великій та високій залі <...> сиділа одягнена в сіру сукню й чорний плащ королева, а довкола крутилися чорні, як жуки, прислужники. Всі казали, що та королева лиха, хоч насправді не зовсім так: королеву навчили бути такою, і вона й у думці не мала, що можна жити інакше» [12, с. 40]. Змальовуючи в такий спосіб казковий простір на початку твору, автор створює відповідну емоційну атмосферу, підводячи читача до думки про збитковість, спустошеність соціуму.

За стінами міста дві дівчинки вперше побачили зовсім інший світ. Там вони познайомилися з його доглядачами й охоронцями: Зеленою Бабусею або Матір'ю трави, її сестрою Деревинкою-Лісовичкою та Матір'ю квітів. Ці казкові персонажі піклуються про зело,

насіння, лісову й садову деревину й те море різнобарв'я, без якого (на це недвозначно натякає автор) неможливе переживання станів щастя. Це, власне, засвідчила й казкова королева; після того, як у її місті з'явилися квіти, а її одежа зробилась барвистою, вона стала «веселішою й гарнішою», навіки забувши про те, «що вчора була ще грізною чорно-сірою володаркою» [12, с. 61].

Як бачимо, текст філософської казки універсальне міфологічне мислення письменника, сприяє осягненню їх символічного змісту, філософського потенціалу, закладеного у внутрішній структурі творів; автор оминає відкритих морально-дидактичних настанов, а пропонує читачеві зробити узагальнення самостійно.

Українська новітня авторська казка (останнє десятиліття ХХІ ст.) апелює до екологічних проблем здебільшого в межах природознавчої теми й намагається репрезентувати їх, уникаючи надмірного дидактизму й моралізаторства. Засоби казкової поетики в новітніх текстах підпорядковані формуванню екологічного світогляду, розвитку базових екологічних знань.

Цикл казок Катерини Міхаліциної «Хто росте у парку», «Хто росте в саду», «Хто росте у лісі» у доступній формі знайомить юного читача із життям флори й фауни цих екосистем. Тексти побудовано за кумулятивним принципом. Маленький паросток («Хто росте у парку»), наприклад, уважно приглядаючись до дерев (берези, дуба, горобини, липи, клена, ясена, явора, каштана, тополі, верби), намагаючись зрозуміти, на кого з них він схожий, запитує в кожного: «Може, я схожий на тебе?» Відповіді дерев – цікава пізнавальна інформація (стовбур, колір кори, форма листя, особливості квітування, насіння, плоди тощо) про паркові дерева, подана засобами авторського повіствування із залученням реплік казкових персонажів-дерев: «– Може, я схожий на тебе? – запитав у БЕРЕЗИ.

Але у берези кора біла, гладенька, а на ній – темні й шерехаві плями. Навесні вона надіває сережки. Ось такі. І дає сік. Авжеж, сік! Його збирають просто зі стовбура. Сік прозорий і дуже корисний. Листячко береза має дрібне, а гілля – як тоненькі батіжкі. Ось такі.

– Ні, – хитнулася береза, – ти на мене не схожий» [13, с. 150]. Паросток прагне зрозу-

міти, до якого дерева він належить, оскільки відчуває, що щастя – «це знайти у цьому світі когось схожого на тебе».

«Хто росте в саду» логічно продовжує казку «Хто росте у парку». З неї юні читачі дізнаються про плодове дерева рідної місцевості (яблуні, вишні, абрикоси, черешні тощо), особливості зовнішнього вигляду в різні пори року, плоди, звичаї (наприклад, на вишні птахи гнізд не роблять), про дідуся-садівника, який живе із сім'єю поряд у будиночку й піклується про всі корисні рослини в саду. Разом із головним героєм, соловейком, який повернувся із спекотної Африки на батьківщину й почав шукати в саду місце для свого гнізда, юні читачі замислюються над тим, як знайти своє місце в житті.

Казка «Хто росте у лісі» розповідає про тваринний світ, таємниці лісового життя. Авторка описала різноманітні види лісових мешканців – від маленьких комах до великих хижаків, особливості їхньої поведінки, способи життя та взаємодії з лісом як екосистемою. Інформацію про приховані від людей звичаї й звуки лісу репрезентовано як таку, що є надзвичайно важливою для лісових мешканців, їхню взаємодію та безпеку.

Кращому розумінню природи, збагаченню пізнавального й емоційно-ціннісного досвіду підпорядковані інкорпоровані нарисові включення, як-от: «На патичках огорожі сизими бородами стовбурчився МОХ ДУБОВИЙ. Той іще хитрун! Адже насправді він не мох, а лишайник – дивний такий організм, у якому міцно переплелися гриб та водорість. Їм найкраще живеться разом. Тому що в них *симбіоз, співіснування...*»; «Найбільш морозостійке дерево у світі – модрина. Витримує до мінус 65° С» [14]. Їх маргінальне текстуальне поле доповнює основний зміст казки і є однією з її композиційних особливостей.

На прикладі життя буркотливого борсука й бешкетних білок, які рятують від пожежі рідний ліс, читач дізнається не лише про відтінки осіннього листя буків і грабів, підготовку до зими ялини й модрини, а й про згубний вплив людської діяльності на життя лісу. Авторка, отже, апелює до читачів задля усвідомлення значущості екологічної гармонії, акцентує увагу на органічній цілісності й злитості з навколишнім середовищем, аналізує діалог із юним читачем щодо означених проблем. Водночас письменниця наголо-

шує на екзистенційних питаннях пошуку себе в цьому світі, необхідності тісного зв'язку з подібними до себе.

Вегетативні процеси репрезентовано в «Казці про Горошку» Юлії Смаль, «Казочці про Зайчикову знахідку» Івана Андруссяка. На прикладі життєдіяльності рослин діти знайомляться з новою для них інформацією: проростання, дозрівання насіння, пускання корінчиків, цвітіння, значення води, сонця для процесу росту. Водночас у межах твору письменники зачіпають актуальні для юного читача питання, спонукають його до дискусії.

Головна героїня «Казки про Горошку» наділена людськими властивостями: вона розмовляє, міркує, уявляє, сумує, радіє. Від Крапельки, яка прийшла її розважити, коли та залишилася сама на городі, Горошка (а разом з нею й читачі-діти) дізнається багато цікавої інформації: що таке Африка, яка там погода, де знаходиться океан і яка там вода, чому солоня вода не корисна для рослин. Дитині імпонує не лише інформативність твору, а й динамічний однолінійний сюжет, діалогічність, конкретно-чуттєва образність, доступна лексика, що загалом спрямовано на формування пізнавальних якостей.

Юлія Смаль уводить до тексту оригінального персонажа – Мишку. Мігрувавши з фольклору, у «Казці про Горошку» вона все ж наділена іншими рисами характеру, що властиво авторському тексту. Письменниця мовить про неї здебільшого як про цілком реалістичну істоту. Мишка заспокоює Горошку, пояснює їй, чому до неї перестала навідуватися Крапелька: «Почалася осінь і краплі вже не можуть бігати в гості, тепер в них важка робота – щодня поливати землю дощем, щоб вона добре напилася перед зимою» [15]. Вона обережно дістає лапками корінчики Горошки, переносить її до своєї нірки на зимівлю.

Таким чином, авторка на прикладі життя Крапельки, Горошки, Мишки моделює варіанти гармонійного співіснування у світі представників різних екосистем, порозуміння, взаємоповаги, шанобливого ставлення до навколишнього.

Головний герой «Казочки про Зайчикову знахідку» Івана Андруссяка, лінкуватий Зайчик, знайшовши дорогою додому мішечок із зернятком, ураз перетворюється на роботяшого: саджає його, доглядає ціле літо в очікуванні результату (читач, отже, як і в попе-

редньому творі, спостерігає за процесом росту рослини): «А був наш Зайчик – варто сказати – трішечки, знаєте, лінкуватий. На грядці в нього все більше пусто – легше купити моркву й капусту, аніж лопатою лапки трудити, і спинку гнути, й воду носити... А тут його раптом як підмінили. Мов додалося в Зайчика сили. Грядку копає хвацько, на славу! Що за зернятка – дуже цікаво...» [16]. Автор приділяє увагу характеристиці поведінки тварини в процесі вирощування рослини, що нагадує людську. Коли з невідомих зерняток вирости квіти, Зайчик не засмучується, він радіє красі навколо й захоплює цією красою всіх лісових мешканців. Як бачимо, перед читачами постає казковий образ істоти доброї, здатної до збереження й примноження краси навколишнього світу.

І. Андрусяк у «Казочці про Зайчикову знахідку» популяризує екологічні відомості, порушує питання любові до природи, дбайливого ставлення до рослинного світу; водночас він вдало оминає дидактичні штампи, не займається нудним моралізаторством, а робить це так, щоб той сам дійшов певних висновків.

Відтворенню інтонаційного малюнку казки підпорядковане мовне оформлення твору (ритмізована проза), що яскраво репрезентує стани казкових персонажів, увиразнює авторське художнє чуття, оцінює ставлення до зображуваного. Мовлячи про природні процеси у творі, Іван Андрусяк робить акцент на важливому питанні: силі краси природи, що здатна творити диво. Зациклені на буденних клопотах (передусім добування їжі), зайчата, вовчата, лисенята, побачивши красу розквітлих квітів, ураз стають інакшими: гармонійними, душевно багатшими: «На те й краса є: помилувався – й душа аж літає» [16].

Еволюція репрезентації екологічної проблематики в авторських казках відбувається шляхом осмислення нових для дітей відповідної вікової категорії фактів життєдіяльності людини в природному середовищі, що спонукає до збереження його цілісності, чистоти, гармонії, мотивує до природоохоронної діяльності, запобігання заподіянням збитків природі, викликає бажання берегти й приумножувати її. Кліматичні зміни, токсичні відходи, пластик, забруднення повітря та водойм, вирубка лісів, танення льодовиків, заміна натурального на хімічне, продукти

харчування без консервантів, браконьєрство, нищення домівок звірів і птахів, зрада домашніх тварин – до цих та інших екологічних проблем апелюють автори новітніх казкових текстів для дітей (Христя Венгринюк «Чорниці для Анді», Олег Кобель «Врятований ліс», «Первоцвіти», Міла Радченко «Снігова пригода, або Як ведмеді зиму шукали», Іван Андрусяк «Третій сніг»).

Катерина Єгорушкіна в екоказці «Арчі» мовить про незвичайного собаку, який жив на узбережжі моря разом зі своїм господарем, дідусем, майстром вітрильників. Старий щоранку виходив на пляж, аби продати нові, виготовлені власноруч моделі, а його друг, Арчі, тим часом збирав до купи сміття на узбережжі. Це стало його щоденною працею. Авторка наділяє казкового персонажа людськими рисами характеру: називає пса діловим, відповідальним, заклопотаним процесом збирання пляшок, наведенням чистоти навколо. Засобами казкової поетики у творі змодельовано екологічну ситуацію морального вибору, що формує ціннісні орієнтації читача. Трагічний випадок, що стався із собакою (він випадково насупив на гостре скло й поранив лапу), спонукає його друзів-дітей до наслідування шляхетної справи. Вони облаштували місце для сміття, намалювали плакат, що привчає до його сортування («Допоможи Арчі збирати сміття»). Письмениця робить акцент на важливості дбайливого ставлення до навколишнього середовища: «Тепер тобі допомагають усі! – усміхнулася Надійка, задиристо скубнувши Арчі за вухо. Діти дружно закивали головами. – Гав! – пес притулився мокрим носом до Надійчиної руки. Він був щасливим. – Бачиш, друже, – мовив дідусь, – ти надихнув людей дбати про світ, подарований нам Творцем» [17].

Представлена авторкою типова екологічна ситуація в казковому тексті розбудована засобами художнього слова, вона продукує включення дитини в еколого-природничу діяльність, спонукає до дбайливого ставлення до довкілля, прояву різних емоцій стосовно об'єктів природи.

Морально-етичні й практично-ціннісні екологічні проблеми порушила Ольга Купріян у повісті-казці «Боброго ранку». Авторка репрезентує читачеві історію життя родини бобрів, яка, чекаючи поповнення, змушена шукати нове місце проживання.

У творі відсутні фантастичні елементи, чарівні перетворення, чудодійні предмети. Казковий ефект досягається завдяки персоналіфікації природи. Письменниця наділяє персонажів флори й фауни здатністю розмовляти, думати, у такий спосіб пояснює маленьким читачам часто незрозумілі їм речі й водночас намагається прищепити певні екологічні знання, застерегти від загрози довкіллю з боку людини.

Твір сповнений наукових відомостей із життя флори й фауни, які акцентують увагу на гармонійному існуванні світу природи, наголошують на крихкості екологічного балансу. Жанрово-композиційною особливістю тексту [18] стала наявність вставних нарисових включень: Бобер/*Castor* (с. 5), річка Здвиж (с. 8), Болотна черепаха європейська/*Emys orbicularis* (с. 12), Сипуха/*Tyto alba* (с. 16), Рак-самітник/*Paguroidea* (с. 19) та ін. Їхнє маргінальне текстуальне поле доповнює основний зміст повісті-казки, наприклад: «Сипуха. Вид птахів родини сипухових, ряду совоподібних. Полює на маленьких гризунів, переважно на мишей. Для гнізд вибирає старі будівлі і дуплаві дерева. Сипуха занесена до Червоної книги України <...> В Україні сипух дуже мало, і щороку їх стає все менше й менше. Залишилось всього 30 пар! <...> Великої шкоди завдають сипухам фермери, які застосовують у сільському господарстві отрутохімікати» [18, с. 16]. Лаконічно залучені до основної оповідної канви, вони не лише розширюють екологічні знання читача, а й наголошують на людській діяльності, яка призводить до порушення гармонії у світі природи.

Особливу увагу в повісті-казці авторка приділяє проблемі руйнівного впливу людини на природне середовище. Про це читач дізнається в процесі співжиття з казковими героями, які шукають собі нову оселю якомога далі від людини: «... дід-бобер переказував, що його дід розповідав, що в того прадіда прадід знав одного старого бобра, який загинув від рук людини. Відтоді всім бобрам було наказано триматися від людських осель подалі» (с. 10); «— Дурню, якби тут були люди, мене б тут не було. Люди були там, де мене вже нема. Місяць тому зрубали моє дерево, мусила шукати нове» (с. 17). Авторка уникає прямого осуду людських дій (засмічення узбережжя, забруднення води в річках,

замулення струмків тощо), ясність і виразність опису ситуації, репліки та вчинки казкових персонажів, які намагаються покращити стан природи навколо себе («Поряд на ношах із гілля було складено й відсортовано височенну купу сміття. На одних ношах — пластик, на других — папір, на третіх — скляні пляшки. Недоїдки рак Іраклій дбайливо зарив у землю — перегниють. Завтра ще треба було придумати, куди це все подіти. Бабка Настя обіцяла полетіти в розвідку, чи не стоять десь поблизу баки для сортування сміття. Згодом їх звідти заберуть на переробку» [18, с. 30–31]), продукують оцінно-етичні судження юних читачів, здатність проводити аналогії із сучасним життям, власним досвідом, спонукають до природоохоронних дій задля збереження довкілля.

Жанрові можливості повісті-казки дають змогу письменниці проговорити з читачами, крім екологічних, й інші проблеми. З-поміж них — проблема адаптації в новому середовищі, дорослішання, уміння знаходити спільну мову з новими знайомими, піклування про рідних, любові до ближнього, взаємодопомоги і взаємопідтримки.

Багатоплановість, багатоепізодність твору, наявність у ньому більшої (порівняно з малими жанровими формами) кількості персонажів, нарисові включення, посилений пізнавальний компонент, заглиблення у світ природи — чинники, що характеризують повість-казку Ольги Купріян. Вона орієнтується на добу написання з її особливостями, декларує певні соціальні цінності, сприяє формуванню екологічної культури, цілісного екологічного знання й мислення.

Отже, як бачимо, витоки екологічної проблематики в українській авторській казці сягають творів цього жанру на природознавчу/аніمالістичну теми кінця XIX–XX ст., у яких помітне місце посідав пізнавально-розвивальний (засвоєння елементарних знань про природу, взаємозв'язки в ній, взаємодію і взаємовплив людини і природи) й ілюстративно-естетичний (зображення природних явищ, отримання задоволення, насолоди від зображеної митцем краси флори й фауни) компоненти. Її поштовхування в останні десятиліття зумовлені світовими тенденціями (передусім глобальною екологічною кризою, усвідомленням необхідності трансформаційних процесів, формуванням міцних екологічних

знань), з'явою зарубіжних і вітчизняних творів, у яких пропаговано гуманне ставлення до природи.

Репрезентація екологічних проблем в українській новітній авторській казці відбувається шляхом послаблення дидактизму й моралізаторства, осмислення нових для дітей фактів життєдіяльності людини в природному середовищі, що сприяє формуванню в них екологічного світогляду.

Комунікативна (казка привертає увагу юного читача до проблем погіршення стану навколишнього середовища внаслідок нерациональної діяльності людини, спонукає до діалогу щодо усвідомлення власної причетності до екологічних проблем), виховна (формування й розвиток шанобливого ставлення до природи, елементів здорового способу життя й навичок екологічно доцільної

поведінки) функції екологічної казки підпорядковані залученню дитини до еколого-природничої діяльності, формуванню дбайливого ставлення до довкілля.

Засоби казкової поетики (персоніфікація природи, перипетійно-пригодницький сюжет, діалогічність творів, інформативність, конкретно-чуттєва образність, динамічний казковий персонаж) забезпечують своєрідність художнього світу, підпорядковані досягненню читачами основної ідеї творів, демонструють співзвучність жанру духовним запитам епохи.

Особливістю новітніх казкових текстів стала багатоплановість: апеляція до питань, що лежать поза межами екологічної проблематики (пошуку себе, становлення особистості, дорослішання тощо), утім знаходять відгук у юних читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової освіти. *Офіційний портал Верховної Ради України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.06.2024).
2. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти), 2021. 38 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 15.06.2024).
3. Дяченко-Богун М.М., Оніпко В.В., Іщенко В.І. Теорія і практика екологічної освіти : навчальний посібник для студентів денної форми навчання за напрямом підготовки: 101 «Екологія». Полтава, 2019. 85 с.
4. Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. 2011. № 6. С. 52–56.
5. Беленька Г.В. Розвиток дошкільника в процесі набуття ним еколого-природничої компетентності. Київ : Генеза, 2013. 231 с.
6. Еколітература. *Вікіпедія*: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0> (дата звернення: 10.06.2024).
7. Slovic S. Literature. A Companion to Environmental Philosophy. Malden, Oxford : Blackwell Publishing Ltd., 2001. P. 251–263.
8. Вертиполох О. Екокритика як модель інтерпретації сучасного художнього тексту (на матеріалі романістики Євгена Пашковського). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 36. Том 1. С. 122–127.
9. Куманська Ю.О. Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей (на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2021. 224 с.
10. Кизилова В. Динаміка української прозової літературної казки : монографія. Київ : Талком, 2020. 211 с.
11. Кизилова В.В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 400 с.
12. Шевчук В. Панна квітів : казки моїх дочок. Київ : Веселка, 1990. 184 с.
13. Міхаліцина К. Хто росте у парку : хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 1, 2 класах серії «Шкільна бібліотека» / укладач Т. Стус. Львів, 2016. С. 148–153.
14. Міхаліцина К. Хто росте у лісі. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 40 с.
15. Смаль Ю. Казка про Горошку. *Бібліотека української літератури*. *УкрЛіб* : веб-сайт URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=20119> (дата звернення: 04.06.2024).
16. Андрусяк І. Казочка про Зайчикову знахідку. *Бібліотека української літератури*. *УкрЛіб* : веб-сайт URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=25978> (дата звернення: 04.06.2024).

17. Єгорушкіна К. Арчі : екоказка. Оттава, 2019. 20 с.
 18. Купріян О. Боброго ранку. Харків : Ранок, 2019. 64 с.

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity (2019) [State standard of primary education]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>.
2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity), 2021. 38 s. [Basic component of preschool education (State standard of preschool education), 2021. 38 p.]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doskylnoyi%20osvity.pdf.
3. Diachenko-Bohun, M.M., Onipko, V.V., Ishchenko, V.I. (2019). Teoriia i praktyka ekolohichnoi osvity : navchalnyi posibnyk dlia studentiv dennoi formy navchannia za napriamom pidhotovky: 101 «Ekolohiia» [Theory and practice of environmental education: a study guide for full-time students by field of study: 101 «Ecology»]. Poltava [in Ukrainian].
4. Tkachuk, M. (2011). Liudyna i pryroda v ukrainskii literaturi kriz pryzmu ekokrytyky [Man and nature in Ukrainian literature through the prism of ecocriticism]. *Dyvoslovo*, 6, 52–56 [in Ukrainian].
5. Bieliienka, H.V. (2013). Rozvytok doshkilnyka v protsesi nabuttia nym ekoloho-pryrodnychoi kompetentnosti [The development of a preschooler in the process of acquiring ecological and natural competence]. Kyiv : Heneza [in Ukrainian].
6. Ekoliteratura [Ecological literary]. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0>.
7. Slovic, S. (2001). *Literature. A Companion to Environmental Philosophy*. Malden, Oxford : Blackwell Publishing Ltd., 251–263.
8. Vertypolokh, O. (2021). Ekokrytyka yak model interpretatsii suchasnoho khudozhnoho tekstu (na materialy romanistyky Yevhena Pashkovskoho) [Ecocriticism as a model of interpretation of a modern artistic text (on the material of Yevhen Pashkovsky's novelistics)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 36, 1, 122–127 [in Ukrainian].
9. Kumanska, Yu. (2021). Ekolohichni aspekty suchasnoi literatury dlia ditei (na materialy prozy Z. Menzatiuk, O. Ilchenka, I. Andrusiaka) [Ecological aspects of modern literature for children (on the material of prose by Z. Menzatiuk, O. Ilchenko, I. Andrusiak)]. *Candidate's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
10. Kyzylova, V. (2020). *Dynamika ukrainskoi prozovoї literaturnoi kazky : monohrafiia* [Dynamics of Ukrainian literary prose fairy tale: monograph] Kyiv : Talkom [in Ukrainian].
11. Kyzylova, V.V. (2013). *Khudozhnia spetsyfika ukrainskoi prozy dlia ditei ta yunatstva druhoi polovyny KhKh stolittia : monohrafiia* [Literary Specificity of Ukrainian Childhood and Youth Fiction of the 2nd Half of the XX Century]. Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
12. Shevchuk, V. (1990). *Panna kvitiv : kazky moikh dochok* [Maiden of flowers: fairy tales of my daughters]. Kyiv : Veselka [in Ukrainian].
13. Mikhalitsyna, K. (2016). *Khto roste u parku* [Who grows in the park]. *Khrestomatiia suchasnoi ukrainskoi dytiachoi literatury dlia chytannia v 1, 2 klasakh serii «Shkilna biblioteka»* [Textbook of modern Ukrainian children's literature for reading in 1st and 2nd grades of the «School Library» series]. Lviv, 148–153 [in Ukrainian].
14. Mikhalitsyna, K. (2019). *Khto roste u lisi* [Who grows in the forest]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
15. Smal, Yu. (2024). *Kazka pro Horoshku* [The tale of Pea]. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=20119>.
16. Andrusiak, I. (2024). *Kazochka pro Zaichykovu znakhidku* [A fairy tale about Zaychikov's find]. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=25978>.
17. Iehorushkina, K. (2019). *Archi : ekokazka* [Archie: an eco-tale]. Ottawa [in Canada].
18. Kupriian, O. (2019). *Bobroho ranku* [Good morning]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].